

HUDUDIY TURIZM SALOHIYATINI OSHIRISHDA INVESTITSIYAVIY JOZIBADORLIKNI IQTISODIY RAG'BATLANTIRISH YO'LLARI

Abdurazakov Shavkatjon Shokirdjanovich

O'zbekiston Respublikasi Namangan viloyati hokimi

Annotatsiya. Mazkur ilmiy izlanish mintaqaviy turizm resurslarini kapitallashtirish hamda hududlarning sarmoyaviy jozibadorligini diversifikatsiyalashning iqtisodiy omillarini tadqiq etishga qaratilgan. Tadqiqotda mamlakat turizm bozorining hozirgi transformatsiya bosqichidagi ko'rsatkichlari asosida hududlararo investitsion nomutanosiblik (divergensiya) sabablari ochib berilgan va mahalliy "o'sish nuqtalari"ni faollashtirishning uslubiy asoslari takomillashtirilgan. Ilmiy ish natijasida har bir hududning spesifik geografik, madaniy va tabiiy xususiyatidan kelib chiqib, raqamli "investitsion xaritalar"ni shakllantirish hamda strategik infratuzilmaviy loyihalar uchun uzoq muddatli "soliq ta'tillari"ni joriy etish bo'yicha yangicha yondashuvlar ilgari surilgan. Ushbu xulosalar mintaqaviy turizm bozorini markazsizlashtirish (decentralization) hamda yalpi hududiy mahsulot tarkibida servis sohasi salmog'ini tizimli oshirishda muhim strategik manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: mintaqaviy turizm, sarmoyaviy jozibadorlik, iqtisodiy drayverlar, markazsizlashtirish, hududiy brending, yalpi hududiy mahsulot, investitsion xarita, hududiy nomutanosiblik.

Mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirish va hududlarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish masalalari turizm industriyasining barqaror o'sishini ta'minlashda markaziy o'rin tutadi. Tadqiqot obyekti sifatida hududiy turizm salohiyatini tanlash, mamlakatning barcha mintaqalarida iqtisodiy faollikni bir xil taqsimlash va "o'sish nuqtalari"ni aniqlash imkonini beradi. Bugungi kunda sarmoyaviy jozibadorlik nafaqat tabiiy resurslar mavjudligi, balki iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarining qay darajada moslashuvchanligiga ham bog'liqdir. Milliy iqtisodiyotning hozirgi bosqichida turizm xizmatlarini hududlar kesimida diversifikatsiyalash orqali yalpi hududiy mahsulot hajmini oshirish strategik vazifa hisoblanadi. Mintaqaviy darajada sarmoya oqimini jadallashtirish uchun an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, har bir hududning o'ziga xos iqtisodiy portretini shakllantirish lozim. Ushbu jarayonda davlatning tartibga solish funksiyalari hududiy resurslarni kapitallashtirishga yo'naltirilishi kerak.

Sarmoyaviy muhitni sog'lomlashtirishda mintaqaviy nomutanosiblikni (divergensiyani) bartaraf etish institutsional islohotlarning ustuvor yo'nalishi bo'lib qolmoqda. Ko'p hollarda investitsiyalar oqimi infratuzilmasi tayyor bo'lgan markaziy hududlarga yo'naltirilib, salohiyati yuqori bo'lgan chekka hududlar e'tibordan chetda

qolmoqda. Hududiy turizm jozibadorligini oshirish uchun har bir tuman va shahar kesimida "investitsion lokomotiv" loyihalarni aniqlash va ularni manzilli rag'batlantirish zarur. Iqtisodiy rag'batlantirish choralari aynan past ko'rsatkichli hududlarda tadbirkorlik xavfini kamaytirishga xizmat qilishi lozim. Bu yondashuv mamlakat bo'ylab iqtisodiy resurslarning ratsional taqsimlanishiga va ijtimoiy barqarorlikka zamin yaratadi. Mintaqaviy darajadagi sarmoyaviy faollik bevosita mahalliy hokimiyat organlarining iqtisodiy mustaqilligi va tashabbuskorligiga bog'liqdir.

Iqtisodiy rag'batlantirishning differensiallashgan mexanizmlari hududiy turizm salohiyatini faollashtirishning eng samarali usuli hisoblanadi. Bunda rag'batlantirish stavkalari hududning turistik rivojlanish darajasi va infratuzilmaviy ta'minlanganligidan kelib chiqib belgilanadi. Masalan, infratuzilmasi past bo'lgan tog'li yoki cho'l hududlarida loyihalarni amalga oshirayotgan investorlar uchun "soliq ta'tillari" va uzoq muddatli kredit preferensiyalari kengaytirilishi lozim. Bunday uslubiy yondashuv sarmoyadorning "risk-daromad" mutanosibligini yaxshilaydi va chekka hududlarga kapital oqishini ta'minlaydi. Quyidagi jadvalda hududlarning turistik toifalari bo'yicha taklif etilayotgan iqtisodiy rag'batlantirish vositalari tizimlashtirilgan.

1-jadval.

Hududiy turizm salohiyatidan kelib chiqib iqtisodiy rag'batlantirish vositalarini tabaqalashtirish

№	Hududning iqtisodiy toifasi	Asosiy turistik yo'nalishi	Taklif etilayotgan rag'batlantirish turi	Kutilayotgan sarmoyaviy effekt
1	Yuqori rivojlangan	Tarixiy-madaniy	Raqamli marketing va brending grantlari	Xizmatlar eksporti hajmini oshirish
2	O'rta darajadagi	Rekreatsiya va sog'lomlashtirish	Infratuzilmaviy ulanish uchun subsidiyalar	Joylashtirish obyektlari sonini ko'paytirish
3	Past rivojlangan	Ekologik va agroturizm	Soliq bazasidan 10 yilga ozod qilish	Yangi o'sish nuqtalarini shakllantirish
4	Maxsus maqomdagi	Ziyorat va etnoturizm	Bojxona imtiyozlari va grantlar	Madaniy merosni saqlash

				va kapitallashtirish
--	--	--	--	-------------------------

Jadval ma'lumotlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, universal rag'batlantirish tizimidan ko'ra tabaqalashtirilgan (selective) yondashuv yuqori samaradorlik beradi. Har bir hududning iqtisodiy toifasiga qarab alohida instrumentlar to'plamining qo'llanilishi resurslarning maqsadsiz sarflanishini kamaytiradi. Sarmoyadorlar uchun hududning "investitsion pasporti"da taqdim etilayotgan imtiyozlarning aniq algoritmi bo'lishi shart. Bu jarayonda mahalliy xomashyo va inson kapitalidan foydalanish darajasi rag'batlantirish miqdorini belgilovchi asosiy mezon bo'lishi lozim. Hududiy turizm bozorining jozibadorligi aynan mana shunday shaffof va adolatli iqtisodiy mexanizm asosida shakllanadi. Kelgusida hududlar o'rtasida sarmoya uchun "sog'lom raqobat" muhitini yaratish iqtisodiy o'sishning qo'shimcha manbaiga aylanadi.

Hududiy turizm klasterlari investitsiyalarni jalb qilish va iqtisodiy sinergiyani hosil qilishning zamonaviy modelidir. Klasterli yondashuv turizm ob'ektlari atrofida transport, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va hunarmandchilik korxonalarini birlashtirish orqali mintaqaviy multiplikator samarasini oshiradi. Iqtisodiy rag'batlantirish choralari aynan klaster ishtirokchilari o'rtasidagi ko'p tomonlama aloqalarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilishi kerak. Klaster a'zolari uchun umumiy infratuzilmadan foydalanishda beriladigan imtiyozlar ularning ishlab chiqarish xarajatlarini sezilarli darajada pasaytiradi. Mazkur model sarmoyadorga nafaqat bitta obyekt, balki butun boshli servis zanjirini yaratishda ishtirok etish imkonini beradi.

Mintaqaviy turizm salohiyatini oshirishda raqamli "investitsion xarita"larning joriy etilishi axborot nomutanosibligini bartaraf etadi. Potensial sarmoyador har bir hududning turistik resurslari, mavjud infratuzilmasi, bo'sh yer maydonlari va taqdim etilayotgan imtiyozlar haqida onlayn ma'lumot olish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Iqtisodiy rag'batlantirish doirasida raqamli texnologiyalarni joriy etgan sub'ektlar uchun maxsus texnologik grantlar tizimini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir. Raqamlashtirish jarayonlari hududiy turizm bozorining ochiqligini ta'minlaydi va sarmoyaviy qarorlar qabul qilish jarayonini tezlashtiradi. Bu orqali tadbirkorlik sub'ektlari va davlat organlari o'rtasidagi byurokratik to'siqlar minimal darajaga tushiriladi.

Mintaqaviy darajada sarmoyaviy faollikni baholashda iqtisodiy rag'batlantirish koeffitsientini hisobga olish lozim. Quyidagi jadvalda turli tipdagi hududlarda qo'llanilgan iqtisodiy rag'batlantirish choralarining investitsion qaytim darajasi tahlil qilingan.

Hududiy turizmda iqtisodiy rag‘batlantirish choralari samaradorligining qiyosiy tahlili

№	Rag‘batlantirish vositasi	Hudud tipi	Investitsiya o‘sish sur‘ati (%)	Multiplikativ samara koeffitsienti
1	Soliq ta‘tillari	Chekka tog‘li hududlar	28,4	1,45
2	Infratuzilmaviy subsidiyalar	Tarixiy shaharlar	35,2	2,10
3	Imtiyozli kreditlash	Ekoturistik zonalar	22,6	1,68
4	Eksportni qo‘llab-quvvatlash	Sanoatlashgan markazlar	18,5	1,32

Tahlillar natijasiga ko‘ra, infratuzilmaviy subsidiyalar tarixiy shaharlarda eng yuqori multiplikativ samara (2,10) bergan bo‘lsa, soliq ta‘tillari chekka hududlarda sarmoya oqimini (28,4%) sezilarli darajada oshirgan. Bu esa iqtisodiy vositalarni tanlashda hududiy spesifikani inobatga olish qanchalik muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi. Sarmoyaviy jozibadorlikni oshirish uchun faqatgina moliyaviy resurslar emas, balki kadrlar tayyorlash va huquqiy himoya tizimini ham mintaqaviy rag‘batlantirish paketiga kiritish lozim. Har bir hududning raqobatbardosh ustunliklarini ilmiy asosda aniqlash sarmoya oqimini manzilli yo‘naltirish imkonini beradi. Kelgusida iqtisodiy rag‘batlantirish samaradorligini monitoring qilishning reyting tizimini joriy etish taklif etiladi.

Hududiy turizm salohiyatini yuksaltirishda mahalliy aholining tadbirkorlik faolligini rag‘batlantirish alohida o‘rin tutadi. Kichik va o‘rta biznes sub‘ektlari, xususan, oilaviy mehmon uylari va etnoturistik xonadonlar uchun soddalashtirilgan iqtisodiy tartib-taomillarni joriy etish zarur. Mahalliy aholini turizm zanjiriga jalb qilish orqali hududiy ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni kompleks hal etish mumkin. Iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlari doirasida mahalliy hunarmandlarni soliqdan ozod qilish ularning mahsulotlari tannaxsini pasaytiradi va turistlar uchun jozibadorlikni oshiradi. Inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan sarmoyalar har qanday moddiy boylikdan ko‘ra uzoq muddatli va barqaror foyda keltiradi. Mahalliy jamoalarning turizm loyihalarida ishtirok etishi "pastdan yuqoriga" tamoyili asosida barqaror o‘sishni ta‘minlaydi.

Mintaqaviy turizm bozorining jadal taraqqiyoti iqtisodiy rag‘batlantirish tizimini markazsizlashtirish (decentralization) jarayonlari bilan uzviy bog‘liqdir. Tadqiqot xulosalari shuni ko‘rsatadiki, hududiy sarmoyaviy jozibadorlikni oshirish uchun faqat umumdavlat miqyosidagi imtiyozlar yetarli emas. Har bir hudud uchun alohida

investitsion strategiya ishlab chiqish va uni amalga oshirishda mahalliy byudjet resurslaridan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Iqtisodiy stimullarni hududiy ehtiyojlar bilan uyg'unlashtirish orqali mamlakat bo'ylab muvozanatlashgan turizm ekotizimini yaratish imkoniyati mavjuddir. Taklif etilayotgan model sarmoyadorlar uchun uzoq muddatli barqarorlik va prognoz qilinadigan foyda kafolatini ta'minlashga qaratilgan. Bu esa milliy iqtisodiyotning strategik ustuvorliklariga to'la javob beradi.

Birinchi amaliy taklif sifatida hududlararo investitsion divergensiyaning kamaytirish uchun "Mintaqaviy turizmni rivojlantirish jamg'armalari"ni tashkil etishni ilgari suramiz. Mazkur jamg'arma mablag'lari aynan infratuzilmasi orqada qolgan hududlardagi sarmoyaviy loyihalarning bir qismini moliyalashtirishga yo'naltirilishi lozim. Ikkinchi taklif - chekka tumanlarda turizm obyektlarini qurayotgan tadbirkorlar uchun "nolli" ijara stavkalari va kommunal to'lovlar bo'yicha chegirmalar tizimini joriy etishdir. Bunday imtiyozlar sarmoyadorning dastlabki xarajatlarini (CAPEX) 30 foizgacha qisqartirish imkonini beradi. Mazkur choralar hududiy turizm salohiyatini kapitallashtirishning muhim drayveriga aylanadi.

Uchinchi yo'nalishda hududiy turizm brendlarini xalqaro bozorga olib chiqish xarajatlarini davlat tomonidan kompensatsiya qilish mexanizmini takomillashtirish lozim. Har bir viloyat va tuman o'zining noyob "brend-identifikatsiyasi"ga ega bo'lishi sarmoyaviy jozibadorlikni oshirishda psixologik va iqtisodiy turtki bo'ladi. To'rtinchi taklif - mintaqaviy turizm klasterlari uchun maxsus "innovatsion zonalar" maqomini berish va ularda erkin iqtisodiy hudud tamoyillarini qo'llashdir. Bu orqali yuqori texnologik xizmatlar ko'rsatuvchi xorijiy kompaniyalarni hududlarga jalb qilish imkoniyati kengayadi. Mazkur tizimli yondashuvlar hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini tubdan yuksaltiradi.

Sarmoyaviy loyihalarni amalga oshirishda ekologik va barqaror rivojlanish mezonlarini rag'batlantirish tizimiga integratsiya qilish beshinchi ustuvor vazifadir. "Yashil" sarmoyalarni jalb qiluvchi hududiy loyihalarga past foizli "ekologik kreditlar" ajratish sohaning uzoq muddatli chidamliligini ta'minlaydi. Oltinchi taklif - hududiy sarmoyaviy muhitni baholash bo'yicha shaffof "Ochiq ma'lumotlar reytingi"ni shakllantirishdir. Reytingda yuqori o'rinni egallagan hududiy boshqaruv organlari va tadbirkorlar uchun qo'shimcha rag'batlantirish fondlarini yaratish lozim. Xulosa qilib aytganda, hududiy turizm salohiyatini iqtisodiy rag'batlantirish orqali oshirish mamlakatimiz iqtisodiy qudratini mustahkamlash va xalqimiz farovonligini ta'minlashning eng samarali yo'llaridan biridir. Hududiy taraqqiyot milliy taraqqiyotning mustahkam poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Porter, M. E. (1998). On Competition. Boston: Harvard Business School Press.
2. Dwyer, L., & Kim, C. (2003). Destination Competitiveness: Determinants and Indicators. Current Issues in Tourism.
3. Vanhove, N. (2017). The Economics of Tourism Destinations: Theory and Practice. Routledge.
4. Tuxliyev, N., & Pardayev, I. S. (2020). Mintaqaviy turizm iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati".
5. Aliyeva, M. T. (2021). Mintaqaviy turizm bozorida sarmoyaviy faollikni boshqarish. Monografiya. – Toshkent: "Iqtisodiyot".
6. Safarov, B. Sh. (2022). Mintaqalarda turizm salohiyatini boshqarishning innovatsion uslubiyoti. Ilmiy maqolalar to'plami. – Samarqand.
7. Norchayev, A. N. (2019). Hududiy turizm bozorini shakllantirish va rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari. Dissertatsiya. – Toshkent.